Nu am văzut cu ochii mei, nu am fost de faţă: s-a întîmplat pe frontul de răsărit. Era bineînţeles acelaşi front din faţa căruia ne-am refugiat şi noi mai tîrziu, acelaşi zid de foc curgînd tumultuos către apus, care ne-a urmărit pînă la Berlin, pînă la Ditmarschen, pînă la ţărmurile de apus ale Europei, pînă aproape de capătul lumii (astfel că pînă la urmă ne-am putut muia picioarele, stînd pe marginea continentului, în oceanul planetar), nu era alt front, era acelaşi, numai că pe vremea aceea el era încă în răsărit. Aş putea spune şi aşa: pe vremea aceea cine era trimis pe frontul de răsărit se îndrepta spre răsărit, noi însă ne îndreptam numai spre apus; la început ei mergeau tot înainte, noi deja doar înapoi; de aceea ni s-a şi spus, ironic, apusenii; noi am fost armata de apus.

Nu am văzut cu ochii mei, nu am fost de faţă, dar cele întîmplate au ajuns la urechile mele în mai multe variante, eram legat sufleteşte de personajele întîmplării, mi-a fost milă de ele, am să încerc deci să-reconstitui cît mai fidel istoria lor (sau măcar să o notez), ca să nu se piardă de tot în uitare. E de neimaginat cîtă frămîntare, cît zbucium, cîtă energie sufletească şi morală s-au consumat, iar trei vieţi au fost distruse: fie ca toate acestea să nu se fi petrecut în zadar şi măcar urma lor să rămînă scrisă.

S-a întîmplat în zilele cînd frontul de răsărit tocmai trecuse Carpaţii, deci era încă într-adevăr în răsărit, dar ajunsese deja pe meleagurile noastre. Soldaţii năuciţi de rutina războiului, care de săptămîni şi luni de zile mărşăluiau înapoi cu ochii pironiţi în pămînt, acum, în apropierea locurilor de baştină, deveniseră deosebit de agitaţi: zilnic tot mai mulţi îşi nesocoteau îndatoririle, îşi insultau superiorii, refuzau să execute ordinele — şi pînă la urmă dezertau. Dacă stăm să ne gîndim bine, nici nu s-ar fi putut altfel: să te retragi întruna sute de kilometri; să

suferi săptămîni şi luni de zile numai şi numai înfrîngeri; să suporţi tot coşmarul acela numit război, care fusese de la bun început absurd, iar acum era deja de multă vreme lipsit şi de orice speranţă — pentru ca apoi să te trezeşti deodată în imediata apropiere a libertăţii: prea mare ispită pentru orice ostaş! Toată lumea era agitată, nervoasă, de la soldatul de rînd pînă la plutonier toţi încercau să spele putina, pentru ca apoi să aştepte în haine civile (ascunşi prin poduri, sau prin şuri) să treacă frontul peste ei; toată lumea şi-a făcut asemenea gînduri sau planuri; spiritul militar era ameninţat cu destrămarea definitivă.

S-ar putea crede că apropierea de locurile natale le dă un nou impuls de luptă soldaţilor extenuaţi, le suscită din nou sentimentele patriotice. Dimpotrivă, în toamna lui '44 pămîntul patriei s-a dovedit mai degrabă demobilizator; atracţia sa întunecoasă a prilejuit armatei în retragere mult mai multe pierderi de vieţi omeneşti decît orice altă acţiune militară! Tocmai de aceea jandarmii de campanie erau zilnic aspru admonestaţi, li se ordona să împiedice prin orice mijloace împrăştierea armatei, fie chiar şi cu preţul propiului lor prestigiu.

Dar ce poate face un jandarm de campanie? Dorinţa de a dezerta nu depinde de el (ci de războiul lipsit de sens), a-i suprima cauzele nu stă în puterea lui, în schimb comandamentul îl face pe el răspunzător de toate. Prin urmare, la noile reproşuri el răspunde cu noi măsuri: introduce noi şi noi forme de represalii; măcelăreşte, ameninţă; adică încearcă să realizeze imposibilul prin teroare. În toamna lui '44 a născocit că *de acum încolo fiecare dezertor va fi executat în propriul său sector de luptă, de către propria sa grupă.* Se credea că în felul acesta îi vor înspăimînta şi pe ceilalţi: celui care participă la executarea propriului său camarad îi piere cheful de a se lăsa împuşcat şi el de propriii săi camarazi. Asta şi sperau jandarmii — cu toată îndreptăţirea, trebuie să o recunoaştem — şi nu a fost vina lor dacă nici aşa nu au reuşit să pună capăt dezertărilor.

Aceasta era deci situaţia, acestea erau dispoziţiile cînd, în septembrie '44, într-o zi noroasă de toamnă timpurie, o patrulă oarecare de jandarmi de campanie a adus la

comandamentul unui batalion oarecare de artilerie un tînăr dezertor. Prima scenă a povestirii mele, pe care mi-o pot imagina foarte bine, deşi nu am fost de faţă, este în linii mari următoarea:

O dimineaţă răcoroasă, ceţoasă de munte; dealuri fumeginde; cîteva case ţărăneşti pierdute în valea îngustă. Nişte ogrăzi sărăcăcioase, strîmte, cu un capăt la drum şi cu celălalt spre rîul aburind din belşug; în ogrăzi: case, cocine, şuri (toate din lemn); în faţă garduri de nuiele. Faţadele caselor vopsite în albastru, şindrila reavănă, întunecată prin ceaţa învolburată, şoseaua pe alocuri umedă, pe alocuri uscată.

Iar pe drum — mereu pe mijloc — păşesc spre case ţeapăn trei militari. La început nu sînt decît nişte siluete şterse, încă abia conturate, care apoi prind tot mai multă formă din ceaţă şi se distinge cu precizie cine sînt. Doi dintre ei poartă mantăi frumoase, bine croite; sînt zvelţi, înalţi; baionetele puse la puşti le strălucesc (cu toată ceaţa) pînă departe; penele de cocoş le împodobesc mîndru chipiele. În schimb al treilea, pe care ce doi îl ţin între ei escortîndu-l cu severitate, nu are nici centură, nici armă; i s-au rupt toţi nasturii, mantaua îi flutură larg, chipiul îi stă într-o parte. Trec în pas apăsat, de parcă n-ar fi împreună, cu toate că pe soldatul cel jerpelit unul din cei doi zvelţi l-a încătuşat de încheietura mîini sale. Merg în cadenţă, disciplinat, pe drum, trec fără ezitare peste porţiunile uscate (încît bocancii le sînt plini de noroi şi în acelaşi timp de praf); tropăie, vin ca o fatalitate, apoi se opresc în faţa ogrăzii din mijloc şi intră pe poarta ei deschisă.

În ogradă, adică în căsuţa scundă cu pridvor, şi-a stabilit cartierul comandamentul batalionului. În tinda întunecoasă, murdară, stă tolănit un curier; în camera curată, lîngă telefon, moţăie ofiţerul de serviciu. Cei doi pătrund în camera ofiţerului siguri pe sine, fără şovăială, intră tropăind, cu capetele mult aplecate pe sub pragul scund, tîrîndu-l pe cel de-al treilea după ei; înăuntru se aliniază reglementar; cel mai în vîrstă (să zicem un caporal) face un pas înainte, salută şi, cu o voce răspicată, milităroasă, raportează:

— Domnule locotenent-major, cu respect raportez, vi-l predau pe dezertorul X. Y., condamnat la moarte de tribunalul militar pentru a fi executat.

După care scoate din mîneca tunicii ordinul scris, legitimaţia de serviciu şi le depune pe masă.

Aşa îmi imaginez prima scenă a celor întîmplate: de bună seamă că aşa s-a şi întîmplat. Cine erau acei ostaşi, din ce batalion?

Spuneam mai sus că era un batalion de artilerie doar ca să reiasă că nu ştiu cu exactitate ceea ce de altfel e absolut indiferent (căci de fapt la artilerie nici nu există batalioane, ci numai baterii şi divizii). Mult mai important e însă faptul că întreg efectivul era recrutat dintr-un mic orăşel ardelean din apropiere — din ce în ce mai apropiat — chiar din orăşelul nostru drag. Cu excepţia militarilor de carieră, ceilalţi erau concetăţeni; toţi se cunoşteau între ei, toţi ştiau unii despre alţii; erau cu toţii, chiar dacă nu înrudiţi, măcar buni vecini. Tocmai de aceea întreg batalionul devenise aidoma unei mari familii patriarhale; de la soldaţi pînă la ofiţeri se duşmăneau, se bîrfeau, se înjurau cu toţii, dar se şi ajutau, se apărau, se acopereau unii pe ceilalţi — aşa cum le impusese dintotdeauna spiritul orăşelului nostru drag.

Prin urmare din acest batalion a dezertat şi a încercat să ajungă acasă (cu un ordin de serviciu falsificat de mîna lui) tînărul fruntaş X. Y., concetăţeanul, vecinul, cunoscutul nostru, pe care jandarmii de campanie l-au prins după numai patru zile, l-au condamnat la moarte prin procedură rapidă, pentru ca apoi să-l trimită din post în post, să-l expedieze practic înapoi la unitatea sa. Nu pot să vi-l prezint, nu l-am cunoscut, cu toate că era şi concetăţeanul meu. Cu atît mai mult l-am văzut, l-am cunoscut însă pe ofiţerul de serviciu, pe cel căruia îi fusese predat ca să-l împuşte. Era locotenentul-major în rezervă Gálfy Béni, nenea Béni, în civilie profesor de matematică la vestitul colegiu de odinioară, iar înainte, dar şi după aceea, unul dintre binefăcătorii mei. Iar acum, în timp ce scriu aceste rînduri, cînd mă gîndesc la statura lui înaltă, masivă, la firea sa prietenoasă, cînd îmi amintesc cît s-a străduit el să ne introducă în imperiul abstracţiunilor, în vreme ce, în ioc de *x*-uri şi de *y*-uri,

ne vorbea de pere zemoase şi de plăcinte cu marmeladă, cînd îl văd şi acum ieşindu-mi în cale pe sub teii de pe strada Şcolii discutînd liniştit, sau ronţăindu-şi cu savoare pipa scurtă, mi se strînge inima de o milă tîrzie de drag. Fiindcă nici el nu mai este, s-a dus şi el la fel cum s-au dus de multă vreme toate personajele povestirii mele; de aceea m-am şi încumetat s-o scriu, fiindcă acum nu mai supăr pe nimeni cu ea.

Deci au predat în mod regulamentar prizonierul şi ordinul scris ofiţerului de serviciu; plutonierul de jandarmi, după ce şi-a îndeplinit misiunea, a salutat din nou şi l-a privit întrebător pe domnul locotenent-major Gálfy. Într-o situaţie similară, un ofiţer de carieră ar fi ştiut cu siguranţă ce are de făcut. Să preia ordinul scris, să-l anunţe pe colonel, să dea alarma (înainte ca trupa să prindă de veste) şi apoi să execute fără întîrziere, profitînd de efectul surprizei, sentinţa! Un ofiţer de carieră ar fi ştiut de îndată că ar fi fost de prisos să întoarcă pe toate feţele un ordin ca acesta, să-l amîne, fiindcă pe de o parte era scutit de absolut orice răspundere, iar pe de altă parte în zadar îşi mai bătea capul cu el: în cele din urmă tot trebuia să-l ducă la îndeplinire. Un ofiţer de carieră ar fi ştiut de îndată toate acestea, poate le-ar fi dat şi curs pe loc. Dar nenea Béni nu era ofiţer de carieră, nici măcar militar nu era, ci doar profesor, iar pe deasupra şi umanist. Un umanist în uniformă, un om iubitor de oameni ajuns într-o situaţie militară — deci ascultaţi, vă rog, mai departe, ca să vedeţi ce s-a întîmplat.

După ce s-a dezmeticit (destul de încet, căci era de douăzeci şi trei de ore în gardă), după ce s-a frecat la ochii-i cîrpiţi de somn, domnul profesor Gâlfy a încremenit cu privirea îngheţată, îngrozită, nedumerită, cu ochii tot mai mari aţintiţi asupra dezertorului. Pe băiatul acela îl cunoştea doar. Era un om de treabă de prin aceleaşi locuri ca şi el! Fuseseră împreună cînd îi chemaseră sub arme, se retrăseseră săptămîni şi luni de zile împreună, la început în acelaşi pluton, apoi în aceeaşi companie, dar tot timpul îi fusese comandant nenorocitului aceluia. Avea impresia că îl cunoaşte chiar şi dinainte, de acasă; păi sigur: nu numai că-l cunoscuse,

ci-i fusese chiar profesor — dacă nu lui, fratelui său mai mare cu siguranţă. Acum subalternul, fostul elev, copilandrul căruia abia îi mijiseră tuleiele, stătea în faţa lui şi, în loc să-l ocrotească, aşa cum s-ar fi cuvenit, i-l aduseseră ca să-l împuşte. Într-o jumătate de oră trebuia să alinieze tot batalionul, toţi soldaţii din sector, să tragă la sorţi plutonul de execuţie şi, sub ochii cunoscuţilor lor comuni, a vecinilor (în faţa întregului oraş, am putea spune, să ordone împuşcarea lui. Apoi, dacă mai ajunge vreodată acasă, să se prezinte la familia X. şi să le dea seama despre iubitul lor fiu. De fapt cine era el, ce drept avea să-şi ucidă propriul subaltern? Ce-i drept, jurase cîndva solemn să execute orice ordin fără vreo ezitare şi-şi însuşise chiar şi regulile jocului, anume că în caz contrar va fi împuşcat în cap, numai că el nu le dăduse nici atunci vreo atenţie, mai ales că pe vremea aceea altele erau ordinele! Jurămîntul depus după vechea lege nu poate fi valabil în cazul celei noi! E adevărat, a depus jurămîntul, de vreme ce toată lumea îl depusese, dar acum venise momentul faptelor, acum era vorba de persoana lui; risca să-şi vîndă sufletul, să devină un călău ca toţi călăii. Toate acestea îmi imaginez că nenea Béni le-a gîndit cît ai clipi din ochi şi tot atît de repede s-a şi hotărît: nici nu putea fi vorba, pentru nimic în lume nu era în stare să facă una ca asta.

— E-n regulă, a spus el deci, abia ţinîndu-şi firea, în timp ce-şi mîzgălea semnătura pe ordinul ce i-l puseseră în faţă. E-n regulă, am preluat prizonierul. Puteţi pleca.

— Cu respect raportez, trebuie să fim de faţă la toate execuţiile. Îmi par rău, dar aşa prevede regulamentul.

După ce, în felul acesta, i-au fost dejucate planurile sale tainice şi le-a văzut spulberate încă înainte de a fi prins contur, pe nenea Béni l-a trecut valul acela de furie pe care i-l cunoşteam de la orele sale de algebră. Totuşi le-a replicat încet, cu superioritatea sa de ofiţer, aproape ironic:

— Cum adică, plutonier, dumneata n-ai încredere în mine? Am spus: liber.

Însă jandarmul de campanie s-a dovedit a fi de neclintit. I-a răspuns superiorului şi mai milităreşte, şi mai

respectuos, dacă se poate spune, cu o nuanţă de omenie, dar în acelaşi timp şi ameninţătoare în glas:

— Vă rog respectuos, domnule locotenent-major, să nu mă puneţi într-o situaţie neplăcută. Am primit ordin şi eu răspund cu capul.

Şi a scos din mîneca tunicii un nou ordin, pe care l-a pus de asemenea pe masă.

Cum e posibil aşa ceva, cum se întîmplă aşa ceva în armată? Iată un ofiţer căruia, potrivit regulamentelor, îi este subordonat orice ofiţer; un superior căruia ultimul trebuie să-i execute fără preget orice ordin, în caz contrar poate fi deferit tribunalului militar şi împuşcat. Totodată însă iată şi un subofiţer, un plutonier nenorocit, pe care jurămîntul militar îl obligă la supunere faţă de toţi superiorii săi, dar şi în afară de asta calificativul, avansarea, întreaga lui soartă depinde de superiori, încît supunerea i-a intrat în sînge. Şi totuşi ofiţerul nu-şi poate duce la îndeplinire intenţia; iar subofiţerul nu duce la îndeplinire ordinele superiorului său! Ba chiar mai mult, superiorul se retrage din faţa subordonatului şi subordonatul este cel care îi dictează lui. Da, fiindcă în spatele relaţiilor obligatorii de subordonare funcţionează relaţii de subordonare cu totul diferite. La baza lor stă ascunsă ierarhia împuternicirilor, a încadrărilor, a poziţiilor în aparatul de subjugare; ierarhia funcţiilor, a obligaţiilor, a încrederii — a fricii, am putea spune! In felul acesta a luat naştere situaţia paradoxală în virtutea căreia un mucos de locotenent, dacă avea ordinul de rigoare, putea aresta liniştit orice general, chiar dacă ordinul îl primise de la un căpitan.

Exact în această situaţie s-a trezit domnul profesor Gálfy. A fost nevoit să constate cît de avantajat e acela care, chiar dacă este inferior în grad, se află de partea autorităţilor militare, adică a răului. Atunci stăpînirea de sine pe care şi-o păstrase cu atîta greutate s-a spulberat, privea disperat cînd la plutonierul îmbujorat, cînd la prizonierul palid şi singurul lucru la care s-a mai putut gîndi a fost doar să cîştige nişte timp. De aceea a ordonat scurt:

— Bine, atunci treceţi dincolo, în şură, acolo vă puteţi odihni. Micul dejun se dă la bucătărie. Stînga-mprejur, înainte marş.

La care cei trei au ieşit tropăind din cămăruţa îmbîcsită, lăsînd în urma lor un miros de postav rece, jilav; nenea Béni a rămas singur, doar cu dilema lui. Trebuia să cîştige timp, să cîştige timp, îl obseda întruna în vreme ce bătea cu pumnul în masă, privind neputincios în gol. Ce să facă apoi cu timpul cîştigat deocamdată habar nu avea (în orice caz, cît mai avea timp, mai avea şi speranţă). Dar mai tîrziu, în vreme ce-şi privea pumnul şi medita asupra timpului, privirea îi căzu din întîmplare asupra ceasului de la încheietura mîinii. Şi atunci a ştiut de îndată ce avea de făcut. Să cîştige timp, să predea serviciul (doar era în gardă de douăzeci şi trei de ore); să cîştige timp, să scape de această obligaţie infernală şi apoi — apoi ceva tot se va întîmpla!

Deci nenea Béni a cîştigat timp. Nu prea mult, o oră şi jumătate în total, timp în care şi-a salvat sufletul, dar liniştea sufletească şi-a pierdut-o pentru totdeauna.

Fiindcă ofiţerul care s-a prezentat la ora opt fix ca să preia garda (şi totodată şi sarcina execuţiei) nu era un oarecare. Nu, nu era un oarecare, ci un om în carne şi oase, iar pe deasupra şi un apropiat al său: locotenentul în rezervă Cseke Mihály, colegul său mai tînăr de şcoală, vecinul său, ba chiar cel mai bun prieten al său. Acum, cînd scriu pentru prima dată numele domnului profesor Cseke, figura lui mi se desenează în faţa ochilor cu o claritate izbitoare. Nu era un bărbat trupeş, vînjos, ca nenea Béni, ci mai degrabă scund şi slab — însă destul de bine legat. Nu avea faţa îmbujorată, buzele cărnoase, ci era mai degrabă palid şi uscăţiv. Dar ochii îi străluceau inteligenţi, avea sprîncene stufoase şi, dacă în timpul orei careva dintre noi îl făcea să-şi iasă din fire, atunci era în stare să-i strige în faţă incredibil de sugestiv: Nemernicule!

Nemernicule! — acest cuvînt mi-l aminteşte întotdeauna pe domnul profesor Cseke. Niciodată nu a folosit un cuvînt mai dur, însă, aşa cum îl rostea pe acesta (cu jumătate de gură, dispreţuitor) aduna în el tot dis-

preţul, toată dojana, ba chiar tot oprobriul de pe lume. De atunci nu am văzut pe nimeni care să spună acest cuvînt cu mai multă savoare decît domnul profesor Cseke; acum nu îl mai aud nici de la el, a dispărut de pe faţa pământului şi suculenţa cuvîntului „nemernic".

Deci acesta era tînărul ofiţer în rezervă care s-a prezentat la ora opt fix la comandamentul batalionului ca să preia garda. Nu îmi vine să cred că, în vreme ce trăgea de timp, nenea Béni nu va fi avut vreo idee precisă cum şi mai ales cui va preda sarcina sa infernală (şi ce consecinţe vor decurge de aici), el nu avea de bună seamă decît un singur gînd: să predea serviciul, să termine, să scape odată de totul. Acum însă, cînd într-adevăr s-a descotorosit, dar l-a văzut intrînd nu pe un oarecare, nu o uniformă impersonală, ci pe bunul său prieten, şi-a dat în cele din urmă seama de răspunderea sa. Fusese deci un nemernic, nu se gîndise decît la propria sa persoană! Se dovedise inuman tocmai prin mofturile sale umanitare! E adevărat că şi-a salvat sufletul, dar şi l-a salvat cu preţul altui suflet; i-a fost dată, i-a bătut la uşă o misiune, dar el s-a sustras din faţa ei, i-a turnat-o pe gît altuia. Nenea Béni s-a ridicat de la masă şi şi-a început cu glas abia auzit spovedania: — Măi Miska, s-a întîmplat ceva îngrozitor, nu ştiu ce mai putem face.

Nu mai putea face nimic, bineînţeles. Ceea ce un ofiţer de carieră, cunoscînd regulile jocului, ar fi spus de la bun început (că în zadar întorci pe toate feţele şi amîni un ordin ca acesta, în cele din urmă tot trebuie să-l execuţi), s-a dovedit a fi purul adevăr. În felul acesta Cseke Mihály, cu toate că îşi iubea şi el oamenii, că îşi temea poate şi mai mult sufletul decît nenea Béni, s-a trezit din prima clipă faţă în faţă cu această misiune de la îndeplinirea căreia colegul său mai vîrstnic s-a eschivat în mod atît de norocos.

Cu aceeaşi misiune — dar nu în aceleaşi condiţii!

Pe de o parte fiindcă Cseke Mihály nu avea posibilitatea să tragă de timp: el avea în faţa lui o zi întreagă pentru gardă, răstimp în care trebuia să sosească şi colonelul şi să-i expedieze şi pe jandarmi. O oră-două mai putea cîştiga, dar douăzeci şi patru în nici un caz. Pe de

altă parte avea în faţă exemplul lui Gálfy Béni; a simţit pe pielea lui ee înseamnă să arunci toată răspunderea pe umerii altuia; nu a putut (şi nici nu a vrut) să cadă şi el în acelaşi păcat.

Şi apoi — asta era deosebirea cea mai importantă dintre cele două situaţii — Gálfy Béni ar fi putut profita de efectul surprizei, şi-ar fi putut duce la îndeplinire fără mari greutăţi misiunea. Numai că între timp trecuseră aproape două ore, de bună seamă că trupa aflase deja de multă vreme cele întîmplate şi de atunci nu făcea altceva decît să vocifereze, să se îngrozească, să se revolte. Cît de agitată era pe vremea aceea atmosfera în rîndurile soldaţilor, cît de mult ţineau ei unii la alţii (doar toţi erau de prin aceleaşi părţi, vecini, cunoscuţi), era foarte posibil ca, asemeni lui Gálfy Béni, tot aşa nici camarazii apropiaţi ai comandantului să nu vrea să-i facă vreun rău lui X. Y.

Deci, cu toate că era la fel de îngrozit, a preluat de la predecesorul său misiunea în condiţii cu mult mai grele. Şi-a dat seama de această realitate şi a început pe dată să ia măsuri. Mi-l imaginez cum a trimis curieri în toate colţurile sectorului, cum a sunat adunarea şi, de îndată ce toată lumea s-a aliniat, cum a dus batalionul pe un platou cu brînduşe din apropiere, sub vreo veche carieră de piatră. În vuietul rîului din vale, printre munţii veştejiţi a galben-ruginiu, răsuna sunetul goarnei, bubuia tropotul bocancilor. Îmi imaginez că, în timp ce îi erau executate ordinele, a încercat în fel şi chip să scape de misiune. Întîi şi întîi a căutat să-l convingă pe comandantul său (un locotenent-colonel de altfel destul de binevoitor): l-a rugat să preia el comanda, sau să-l numească pe altul în locul lui, căci îi era deosebit de greu să ordone execuţia propriului său soldat, pe ai cărui părinţi îi mai şi cunoştea de acasă. Dar colonelul s-a arătat profund surprins. Nu trebuia să-şi facă griji, nu-l va apăsa nici un fel de răspundere, i-a spus el, primise doar un ordin scris. E o pură întîmplare, a zis acesta, ca tocmai el să fie atunci ofiţer de serviciu; nu el acţiona, ci funcţia sa; nu i se va reproşa niciodată nimic. — Uite ce e, Miska, a spus el

în cele din urmă pe un ton mai confidenţial. Să nu crezi că mie nu mi-e milă de băiatul ăsta. Dar a ştiut şi el ce spune legea şi totuşi a încercat să fugă acasă; a riscat, deci trebuie să plătească. Cine acţionează în virtutea ordinelor nu poate fi tras la răspundere. Dacă desemnez acum pe altcineva în locul tău, îl fac răspunzător şi pe el şi pe mine.

Deci superiorul nu a luat în consideraţie argumentele domnului profesor Cseke, poate nici nu le-a înţeles pe de-a-ntregul. Atunci acesta din urmă a început să cîntărească ce s-ar întîmpla dacă el ar refuza să execute ordinul. Ar fi dus în faţa tribunalului militar şi împuşcat pe dată — bine, asta ar mai fi cum ar mai fi. Numai că X.Y. ar fi, bineînţeles, executat. Dacă s-ar folosi însă de faptul că e ofiţer de serviciu şi, în debandada generală, ar încerca şi el să spele putina, dacă s-ar hotărî să facă pasul acesta ireversibil (şi disperat), atunci în douăzeci şi patru de ore l-ar aştepta şi pe el aceeaşi soartă ca pe X. Y. şi nimănui de pe faţa pămîntului gestul său nu i-ar folosi la ceva.

Numai după ce şi-a cîntărit şansele şi a fost nevoit să constate că nu avea nici o scăpare, ordinul tot avea să fie dus la îndeplinire, numai atunci a început Cseke Miska să tragă la sorţi plutonul de execuţie — cel puţin aşa îmi imaginez eu că s-a întîmplat.

Acesta e unul din obiceiurile curioase din armată, unul din interesantele semne care dau de gol spiritul militar. Plutonul de execuţie nu e desemnat dinainte, nu este format din voluntari, ci alcătuit prin tragere la sorţi. Bineînţeles, pentru a-i scuti de răspundere pe membrii lui, pentru ca nimeni să nu se simtă vinovat de executarea unui camarad, şi nici alţii să nu-l poată învinui. Aşa cum ofiţerul de gardă nu este răspunzător pentru faptul că execuţia a căzut tocmai în timpul serviciului său şi astfel îi revine lui misiunea de a comanda întreaga desfăşurare, tot aşa nici membrii plutonului de execuţie nu au vreo vină, căci numai destinul (pura şi nesemnificativa întîmplare) i-a încărcat cu această misiune. Ce uman, ce plin de tact la prima vedere! Dacă nu am şti că de fapt procedeul este menit să neutralizeze şovăielile soldaţilor obligaţi de a fi că-

lăi, i-am putea chiar fi recunoscători pentru că există. Un amănunt însă dovedeşte că suporterii nu se lăsau legănaţi de iluzii, că nu credeau în propriile lor lozinci, că erau de fapt cu picioarele pe pămînt. Căci, potrivit punctului de vedere oficial valabil în armatele de tip prusac, soldatul execută bucuros orice ordin, îşi dă viaţa, îşi varsă de bună voie sîngele cu înflăcărare, îşi asumă fericit pînă şi rolul de călău de îndată ce „patria“ i-o cere, iar cel care nu face aşa constituie o rară excepţie, el nu poate fi decît un neisprăvit sortit gloanţelor. Astfel suna părerea oficială şi doar cîte un ordin straniu ca acesta (mai bine zis semnificaţia sa ascunsă) dezvăluia faptul că toate nu erau decît lozinci, fraze goale, propaganda didactică a celor mari, căci resorturile care îi făceau să acţioneze pe soldaţi erau, bineînţeles, nu atît entuziasmul voluntar, cît mai degrabă teama şi constrîngerea, iar cei de la putere o ştiau foarte bine. Armata: organizaţia stranie a unor indivizi predispuşi la nesupunere, care se obligă pe sine înşişi la supunere cu ajutorul armelor. Despre cum reuşeşte ea să pună în practică acest paradox, despre asta ştim încă prea puţin, dar ce ştim cu siguranţă e că reuşeşte. Deci acesta este principiul care dă la iveală adevărata structură a armatei, care scoate la lumină laturile cele mai ascunse ale relaţiilor militare, în care îşi găseşte expresie conştiinţa încărcată a omnipotenţilor armatei.

Dar şi aşa Cseke Miska le-a uşurat soldaţilor traşi la sorţi situaţia. Nu îmi pot imagina cum s-a desfăşurat, norocul (şi poate tinereţea mea) m-a scutit de a lua parte la aşa ceva, tocmai de aceea nu îmi asum răspunderea unei descrieri. Ajunge atît: că s-a adunat tot batalionul, frumos aliniat, ca un zid compact de oameni, în dreptul peretelui de piatră umed şi întunecat al carierei; în faţa batalionului stătea corpul ofiţeresc, şi el frumos aliniat; foarte aproape de acea carceră naturală stătea plutonul de execuţie în poziţie de repaus, cu puştile Mannlicher la picior şi, în fine, în faţa tuturor, în focarul acţiunii, stătea Cseke Mihály, cu obrajii roşii ca focul, tremurând aproape dărîmat sub apăsarea destinului şi, după cum mi-l imaginez, se ruga.

Atunci jandarmii au adus prizonierul.

La început totul s-a desfăşurat în ordine, oricît de indisciplinat, de gălăgios ar fi fost altădată batalionul, de data aceasta nu se auzea nici un zgomot. Soldaţii urmăreau cu feţele încordate, cu ochii holbaţi, cum se poticneşte (cum se zbate) camaradul lor în încleştarea jandarmilor; s-a lăsat o linişte înfiorătoare; doar vuietul rîului s-a auzit deodată mai tare de jur împrejur.

Atunci jandarmii au aşezat prizonierul în faţa plutonului de execuţie.

L-au sprijinit de o piatră oarecare, ba l-au mai şi bătut pe umăr, în semn de încurajare, să stea drept, căci tînărul mai-mai că nu cădea din picioare de spaimă.

Apoi l-au legat la ochi şi l-au lăsat singur.

A venit şi rîndul lui Cseke Mihály; trebuia să comande.

— Batalion drepţi! Pluton de execuţie, la umăr arm'! Puneţi baionetele! Încărcaţi arm'!, biciuiau liniştea ordinele sale strigate cu o voce subţire, gîtuită, dar destul de regulamentară', în timp ce el îşi scotea pistolul şi îl încărca, ştiind că eventual avea să fie nevoie să dea împuşcătura de graţie condamnatului şi, de altfel, aşa şi prevedea regulamentul.

Însă atunci cînd, cu inima strînsă, după o pauză interminabilă, s-a hotărît în cele din urmă şi a ordonat foc, s-a întîmplat un lucru de care se temuse de la bun început şi care totuşi sperase în taină că se va întîmpla — adică nu s-a întîmplat nimic.

Nici un răpăit de arme nu a cutremurat stînca, nici un bubuit nu a învolburat valea cu ecoul său repetat, numai vuietul rîului s-a înteţit din nou însutit. Plutonul de execuţie refuzase să execute ordinul. Adică nu refuzase, căci nu scosese nici un cuvînt de împotrivire, doar atît că nu-l executase.

Şi astfel a ajuns domnul profesor Cseke în momentul de răscruce al vieţii sale.

Şi-a dat seama pe dată că soldaţii erau înţeleşi între ei: se înţeleseseră în răstimpul acela de o oră şi jumătate — două în care Gálfy Béni se gîndea la sufletul său. S-au hotărît, poate chiar au jurat (nu un jurămînt obliga-

toriu, ci unul voluntar) că, orice se va întâmpla, ei nu vor trage în concetăţeanul, în camaradul lor drag. Hotărîrea au luat-o nu numai cei din plutonul de execuţie, căci nu ar fi avut vreme să se înţeleagă între ei, ci, bine-înţeles, întreaga trupă; în zadar ar fi ordonat el ca alţi şase să-i înlocuiască pe cei traşi la sorţi, nici aceia n-ar fi executat ordinul. Cseke Mihály ar fi răsuflat uşurat, căci, iată, soarta (sau mai degrabă solidaritatea umană) tot îl scăpase pînă la urmă de a fi călău, iată că mai exista o ieşire, totuşi nu-şi pătase sufletul — numai că el ştia de mult că lucrurile nu stăteau aşa. Dacă ar fi refuzat executarea ordinului, ar fi fost deferit tribunalului militar şi împuşcat fără întîrziere, în schimb s-ar fi executat şi sentinţa lui X.Y. — de aceea nici nu a refuzat să dea ordinul. Dar nici cu cei din plutonul de execuţie lucrurile nu stăteau mai bine — şi pe ei îi aştepta aceeaşi soartă! Acum, în locul unei singure vieţi, erau în pericol alte şapte, dacă ar fi format un nou pluton — treisprezece, iar dacă ar fi procedat aşa cu tot batalionul, atunci tot batalionul ar fi ajuns în faţa tribunalului militar. Asta era de-acum revoltă, conspiraţie şi atrăgea după sine decimarea! Armata nu îşi poate permite să măcelărească o unitate întreagă, de aceea, în caz de de răzmeriţă, nu împuşcă decît fiecare al zecelea om (la întîmplare, în locul tuturor, pentru ca de ceilalţi să poată dispune în continuare), dar ceea ce îşi permite — şi în cazuri ca acesta îşi permite cu siguranţă — este curată nebunie. De jur împrejur trecătorile erau păzite de trupe de elită, de jandarmi de campanie, de nemţi; armata nu era încă atît de răvăşită, frontul de răsărit nu era încă destul de dezmembrat, nu, nu, sfîrşitul nu era încă atît de aproape încît o răzmeriţă de o asemenea amploare să poată fi muşamalizată!

Toate acestea au trecut prin mintea lui Cseke Miska într-o singură clipă şi tot în aceeaşi clipă s-a şi hotărît: nici vorbă nu putea fi, pentru nimic în lume nu va admite ca oamenii lui să fie decimaţi. Nu prea ştia ce să facă, dar hotărîrea sa a fost urmată imediat de o tragică buimăceală. Îmi imaginez că era acea emoţie, sau mai degrabă acea însufleţire pe care omul o simte în clipele fatale, cînd se jertfeşte pe sine; l-a sufocat, i-a

acoperit ochii cu o perdea groasă de ceaţă, în timp ce — cine ştie de ce — privea încordat, cu reproş, în ochii jandarmilor de campanie. Aceştia se aflau în apropiere, pe grohotişul de la intrarea în mină, cu ţinuta lor mîndră, semeaţă, ca două întruchipări vii ale puterii; strîngeau în pumni, siguri de sine, curelele puştilor şi îl priveau la rîndul lor tot atît de încordat, de întrebător pe Cseke Miska. Nu, privirile acelea nu prevesteau nimic bun; execuţia nu mai putea fi amînată; acum fiecare clipă era hotărîtoare: trebuia să acţioneze. Deci, sub imperiul unui imbold născut într-una din cele mai ascunse tainiţe ale sufletului, Cseke Mihály a tras piedica pistolului său de serviciu, s-a apropiat de prizonierul care între timp se prăbuşise în genunchi şi, cu un gest mai puţin regulamentar, dar destul de stăpînit, l-a împuşcat cu mîna sa în tîmplă. Condamnatul s-a cutremurat sub şocul împuşcăturii, capul său aplecat supus s-a frînt înapoi, înainte şi trupul i s-a prăbuşit încet, fără zgomot, printre bolovani.

Asta a fost, aşa s-a întîmplat în vara lui ’44 pe valea Mureşului, să zicem — sau, dacă nu chiar aşa, atunci foarte asemănător. Atît am vrut eu să reconstitui cît mai fidel mi-a fost cu putinţă (deşi n-am fost acolo şi n-am văzut cu ochii mei). E de neimaginat cîtă energie morală şi sufletească s-au consumat şi cît de adînc dezvăluie războiul şi armata structura constrîngerilor ce îl încătuşează pe om din toate părţile; fie ca toate acestea să nu se fi irosit în zadar, fie ca măcar urma lor să rămînă scrisă.

După război, din acea unitate foarte mulţi s-au întors acasă: şi Cseke Mihály şi Gálfy Béni, şi prietenii buni ai dezertorului — cam toată lumea a scăpat. Au adus bineînţeles veşti şi despre moartea lui X. Y., dar adevărata poveste a execuţiei sale nimeni nu a dezvăluit-o vreodată. Treziţi din beţia conspiraţiei şi a nesupunerii îndreptăţite (dar lipsită de orice speranţă, de vreme ce au tras concluziile marii catastrofe), cu mintea limpede şi clară deci, şi-au dat toţi seama că în situaţia respectivă s-ar fi putut acţiona în mai multe feluri, dar mai înţelept, mai milostiv, să o spunem deschis: mai

dezinteresat, nu s-ar fi putut. Căci întreg batalionul îi era dator lui Cseke Mihály, fiecare din cei întorşi acasă (sau cel puţin fiecare al zecelea) mulţumită lui s-a întors.

Nici ofiţerii, nici soldaţii, nimeni nu l-a denunţat vreodată pentru faptul că şi-a asumat blestemul execuţiei — Cseke Mihály şi-a mărturisit singur păcatul. Pentru el a fost pedepsit cu mai mulţi ani de închisoare. La ultima înfăţişare, Gálfy Béni l-a rugat pe judecător să-l condamne şi pe el, fiindcă cele întîmplate îi fuseseră destinate lui, lui îi fusese dată misiunea, numai că el s-a eschivat, a aruncat-o în seama prietenului său (şi pe deasupra nici măcar în acelaşi condiţii), încît ce a făcut acuzatul a făcut de fapt în locul lui. Aşa a cerut nenea Béni la înfăţişare, mai mult ca sigur că nu de dragul efectului oratoric, ci pentru pacea sa sufletească, deoarece şi el era totuşi un om foarte cumsecade.

Dar nu l-au condamnat. În răspunsul său, judecătorul a declarat că un om nu poate fi condamnat decît pentru faptele săvîrşite, niciodată pentru cele de la care s-a eschivat. Am fi de acord dacă nu ar trebui să adăugăm în treacăt: se vede că, în schimb, nu poţi face nici binele fără să fii pedepsit: întotdeauna trebuie să plăteşti dacă îţi asumi destinul, ceea ce e logic, altminteri care ar fi meritul tău?

Deci domnul profesor Gálfy a mai predat în libertate cîţiva ani la vechiul nostru colegiu, în timp ce domnul profesor Cseke stătea înăuntru, la închisoare. Apoi a fost eliberat şi el, dar după cîţiva ani a murit. Pe urmă — după anii tulburi suportaţi cu umilinţă, timp în care a devenit mai răbdător, mai îngăduitor — a murit şi domnul profesor Gálfy. Acum nu mai trăieşte nici unul din protagoniştii întîmplării de odinioară, acum peste ea s-a aşternut praful uitării generale, de aceea am şi îndrăznit să o aştern aici pe hîrtie.

Dar, înainte de a pune punct acestor rînduri atît de greu începute (adevărul fiind că mă descurc deosebit de greu în ceea ce nu am văzut cu ochii mei: se vede că nu fantezia, ci doar memoria mi-e bună), deci înainte de a încheia definitiv acest manuscris, aş dori să mai pun o întrebare. Nu dumneavoastră, stimaţi cititori (dacă

vor fi cititori), ci lumii întregi, opiniei publice în general; aş vrea să fac un apel la anchetă cu teste, cu chestionare, cu anunţuri în ziar, aşa cum e la modă în zilele noastre. Iar întrebarea mea e următoarea: dumneavoastră ce-aţi fi făcut?

Ce-aţi fi făcut în locul iubitului meu profesor, diriginte binevoitor, în locul lui Cseke Miska?

Căci atunci s-a creat o adevărată stare de experiment, nici să fi vrut nu s-ar fi putut inventa una mai încordată, mai dilematică, numai că aceea n-a fost nici pe departe inventată, ci uluitor de reală! Viaţa creează situaţii mai pline de semnificaţii decît orice psiholog, scriitor sau moralist. Ce-aţi face dumneavoastră dacă deodată, asemeni tînărului locotenent de atunci, v-aţi trezi în faţa unei dileme fatale ca aceea, trebuind să luaţi o hotărîre, şi pe deasupra fără întîrziere?

Un ofiţer de carieră ar şti, bineînţeles, că în asemenea situaţii nu trebuie să faci, să spui nici o iotă mai mult decît ceea ce este absolut obligatoriu, fiindcă cel ce face mai mult devine pe dată răspunzător (şi în acelaşi timp vinovat). Un ofiţer de carieră ar fi acceptat mai degrabă decimarea batalionului decît să încalce regulamentul. Numai că Cseke Miska nu era ofiţer de carieră, nici măcar militar nu era, ci profesor, şi pe deasupra un umanist, căruia nici pe departe nu-i era indiferent cînd şi cîţi oameni pier — şi astfel a ajuns criminal de război. Spuneţi-mi, vă rog, ce-aţi fi făcut dacă aţi fi fost în locul lui?

Întrebarea este, fireşte, retorică; nu voi şti niciodată care este părerea dumneavoastră. Însă dumneavoastră, stimaţi cititori, probabil aţi bănuit deja că, repetîndu-mi ca un maniac întrebarea, nu opinia publică vreau s-o interoghez; să-mi fie cu iertare, dar de data aceasta nu părerea dumneavoastră mă interesează, ci doar părerea mea. Fiindcă eu personal nu ştiu cum aş fi procedat. Poate cu totul altfel, sau poate tot aşa. Cu mintea mea de acum aş fi ales de bună seamă rezolvarea lui Cseke Miska, dar nu ştiu dacă aş fi avut şi atunci la fel de multă putere sufletească şi morală ca să preiau asupra mea toată grozăvia, tot pericolul şi toate consecinţele situaţiei. Cu mintea mea de acum de bună

seamă că aşa aş proceda — deci, după cum gîndesc eu acum, sînt un criminal. Aşadar nici mie nu-mi rămîne altceva de făcut decît ce a făcut şi nenea Béni la tribunal: să mă înfăţişez în faţa unui judecător imaginar (în faţa dumneavoastră, stimaţi prieteni) şi, cît mai puţin emfatic, dar cît mai sonor cu putinţă, să spun aşa:

—Toate cîte s-au întîmplat s-au întîmplat în locul meu; toate acestea sînt comise de mine; prefer să stau cîţiva ani la închisoare decît să admit să fie decimaţi camarazii mei; rog cu tot respectul să fiu condamnat.